

יד לוי אשכול – מערך שיעור מלווה מצגת דיגיטלית

מדיניות ההתיישבות – מהמעברות ליישוב קבע

מבוסס על ספריו של לוי אשכול "ברית אדמה" ו"בחבלי ההתנחלות"

קהל היעד: כיתות ה'ו'

משך הפעילות: 45 דקות

מטרות:

הכרות עם מושגים מעולם ההתיישבות.
הכרות עם תרומתו של לוי אשכול לקליטת העולים בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל.
ערך מוסף לשיעור – רכישת כלים לפיענוח התפתחות היסטורית.

עזרים:

נספח מקורות
דף עזר למורה
דף עבודה

שקף 1
פתיח

מהלך הפעילות:

שקף 2
סרטון הכרזה על
הקמת המדינה

1. **הצגת הנושא:**

שקף 3
תיאור המצב,
שקף נבנה

בעת הקמת המדינה חיו בישראל 650 אלף יהודים. בין השנים 1948-1951 עולים לארץ כ-700 אלף עולים חדשים. כיצד התמודדה מדינת ישראל עם אתגר קליטת העלייה? באיזה כלים השתמשה המדינה כדי לקלוט את העולים? מה היתה הדרך הטובה ביותר, לדעתם של מקימי המדינה, לקלוט את העולים וכיצד עשו זאת?

שקף 4
שיר השיירה –
האווירה והקשיים

שקף 5
טקסט + מילות
מפתח – שקף
נבנה

2. דיון בכיתה:

מחלקים לילדים את דף המקורות.

א. קוראים ביחד את המקור הראשון:

"כי בכל זאת, כאשר מדברים עם מדינאי על מדינה, אז צריך להתבסס על טריטוריה וקרקע. ואי אפשר להגיד, שתהיינה לנו בארץ ישראל 5 ערים כמו תל אביב ותושביהן יעסקו במסחר, תעשייה ותחבורה וכל מיני מקצועות ביניים. כי אם כך, הרי זה, באמת, לא בית לאומי ולא מולדת"

לדיון בכיתה:

- לפי לוי אשכול, מה צריך שתכלול מדינה כדי שתוכל להיות עצמאית?

שקף 6
טקסט + מונחי
מפתח – שקף
נבנה

ב. קוראים ביחד את המקור השני:

"היה זמן והאמנו, שכל היהודים יהיו חקלאים, והערכנו את השיבה למולדת ולקרקע כיסוד ועיקר בתחייתנו. מאז התפתחנו, למדנו, נתנסינו, גם גילנו אפשרויות נוספות בארץ. [...] העולים באים לארץ וחלום גנוז בלבם להכות שורשים, להתחיל את חייהם מחדש. עם יהודי חדש יצמח מתוכם. אנו יודעים איך ליישב ולהתיישב על קרקע. למדנו זאת עשרות בשנים"

לדיון בכיתה:

- כיצד השתנתה הדרך בה רואה אשכול ומקימי המדינה את קליטתם של העולים?
- במה מאמין אשכול שהעולים החדשים מעוניינים?
- מה ההבדל בין דבריו בשנת 1943 לדברים אלה שנאמרים בשנת 1949?
- מדוע לדעתכם חל שינוי?

שקף 7
טקסט

ג. קוראים ביחד את המקור השלישי:

"מאה אלף נפש נמצאות כיום במחנות ללא עבודה, ללא תעסוקה, אוכלי לחם חסד הסוכנות היהודית. [...] והנה עומדים להתווסף השנה עוד למעלה ממאתיים אלף נפש. [...] בחודש האחרון מרבה אני לבקר במחנות העולים וסופג את אוירת הלענה [צמח בעל טעם מר] של חייהם. הדבר מחלחל בתוכי ומכה על קודקודי, ואני מבקש מזור ומוצא. הפתרון מוכרח להימצא, הוא בתוכנו, בתוך הארץ הזאת, בתוך עמנו. [...] יש להוציא המלאכה הזאת, שהיא בידי קומץ פקידים מסורים [...] ולהטילה על היישוב כולו, על עריו, מושבותיו, מושביו וקיבוציו"

לדיון בכיתה:

שקף 8
הקשיים – שקף
נבנה

מבקשים מהתלמידים לפענח את המקור. מה הן הבעיות שבהן נתקל אשכול? מי לדעתו צריך למצוא את הפתרון?

משרטטים טבלה על הלוח. בטור הימני רושמים את הבעיות שמונה אשכול בדבריו.

שקף 9
טקסט + מונחי
מפתח – שקף
משתנה

ג. קוראים ביחד את המקור הרביעי:

"... לשים קץ למחנות, לא להרחיב עוד את כוח קיבולם, להקים ברחבי הארץ שיכוני עולים או שכונות עולים, ואפילו לתקופת מעבר בלבד. שישתרעו מדין ועד באר-שבע [...] על פני כל הארץ. נוכל להפוך חלק מן האמצעים לכלכלה, שאנו נותנים לעולים לשם השקעה פרודוקטיבית".

לדיון בכיתה:

מבקשים מהתלמידים לפענח את המקור. מהם הפתרונות שמציע אשכול? כיצד עונים פתרונות אלה על הבעיות שהעלה במקור השלישי?

שקף 10
סרטון על הקמת
המעברות

ממלאים את הטור האמצעי בטבלה בפתרונות שמציע אשכול בדבריו.

3. לימוד פרונטלי:

המורה תציג בפני התלמידים את התפתחות תהליך הקליטה:

מחנות קליטה שהתפתחו למעברות שחלקן הפכו לעיירות פיתוח או שכונות בערים קיימות.

המאפיינים הבולטים:

שקף 11
התפתחות הליך
הקליטה – שקף
משתנה

עיריות פיתוח	מעברות	מחנות עולים	סוג מגורים
דיר קבע	זמני – מעברה=שכונת מעבר	זמני	
מבני קבע, דירות בבעלות העולים או הסוכנות	צריפים, אוהלים ופחונים	צריפים ואוהלים. משפחות ויחידים שוכנו יחד	מבנים
מבני קבע, לכל משפחה דירה משלה הכוללת את כל אמצעי הנוחות המקובלים באותה תקופה. עם זאת אבטלה מרובה ומקומות עבודה בשכר נמוך יחסית.	צפיפות, תנאי ניקיון ובריאות קשים, רמת החינוך היתה ירודה ותנאי החיים קשים מאד. המעברות שיעדו להיות ל"שכונות מעבר" הפכו למקום מגורים של העולים למשך שנים ארוכות עד לבנית מבני קבע ומעבר לערים ומושבים. סבלם של דרי המעברות היה גדול.	צפיפות, שיעמום ובטלה. בעקבות זאת התפתחו מאבקים אלימים בין עולים לבין עצמם ובין עולים לבין ותיקים.	תנאים

<p>העולים נדרשים למצוא עבודה קבועה במקום המגורים. עולים יכולים לפתוח עסקים ולעסוק במקצועות חופשיים.</p>	<p>עבודה ככל שניתן, בעיקר עבודה יזומה ומאורגנת על ידי הסוכנות</p>	<p>העולים לא נדרשו לעבוד</p>	<p>עבודה</p>
<p>שירותי בריאות, חינוך ורווחה של המדינה, כפי שנהוג בכל הארץ. העולים מספקים את צורכיהם בעצמם באמצעות עבודה.</p>	<p>הסוכנות והמדינה מספקות צרכי חינוך, בריאות ורווחה ונותנות קצבת סעד לכל מי שלא מצליח למצוא עבודה</p>	<p>הסוכנות והמדינה מספקות את כל צרכי העולים כולל מתן הקצבה אישית</p>	<p>סיפוק הצרכים וכלכלה</p>

שקף 12

טקסט

4. דיון בכיתה:

קוראים יחד את המקור החמישי:

"חזון שיבתנו אל עבודת האדמה, אל הטבע ואל מקורותיו, מלווה את תחייתנו הלאומית מראשיתה. בלי המסד החקלאי שהונח על ידי החלוצים הראשונים ובידי ממשיכיהם, בלי מופת אישי וארגון תנועתי וממלכתי, לא היינו מגיעים לאשר הגענו. בשחר תחייתנו חלמנו שחלק גדול מעמנו יחיה על עבודה האדמה במולדתו. מאז קרו כמה דברים. [...] בהכרח ובהכרה אנו מפנים פנינו אל התיעוש, ישראל נועדה לעליה גדולה מקצווי עולם ורק הרחבת הבסיס התעשייתי של משקנו יתן לנו את האפשרות לקלוט שבי מולדת. הרעיון הזה לובש צורה ממשית. החרושת מתפתחת, ובשילוב עם הבסיס החקלאי שהוקם ועם ענפי-משק אחרים נבנית המדינה. מבחינה זאת סמלי הוא תפקידה של כרמיאל: גם עיר תעשייה, מלאכה ותיירות בפני עצמה, וגם מרכז עירוני לאזור חקלאי גדול בגליל המערבי, על כפריו הקיימים ועל אלה שיקומו".

לדיון בכיתה:

- דברים אלה נאמרו על ידי לוי אשכול, אז כבר ראש ממשלה, במעמד חנוכת העיר כרמיאל, עיירת הפיתוח האחרונה שהוקמה בישראל בשנת 1964. האם חל שינוי בתפיסת עולמו?
- כיצד מתייחס אשכול לתפקידם של העולים החדשים בשנים הראשונות?

5. דיון במליאה וסיכום:

למדנו על התפתחות תהליך קליטת העולים בישראל בשנים הראשונות להקמתה. למדנו שבתחילה חשבו מקימי המדינה כי התיישבות חקלאית היא הדרך הנכונה ביותר ליישב את המדינה וכי תפיסה זו התפתחה במהלך 20 השנים הראשונות. עוד למדנו כי תנאי החיים של העולים החדשים היו קשים מאד, אמנם נעשו מאמצים להקל ולשפר את מצבם אך הדבר לא הועיל.

שקף 13

מפת המעברות

דף מקורות:

1. "כי בכל זאת, כאשר מדברים עם מדינאי על מדינה, אז צריך להתבסס על טריטוריה וקרקע. ואי אפשר להגיד, שתהיינה לנו בארץ ישראל 5 ערים כמו תל אביב ותושביהן יעסקו במסחר, תעשייה ותחבורה וכל מיני מקצועות ביניים. כי אם כך, הרי זה, באמת, לא בית לאומי ולא מולדת".

(מתוך דברי לוי אשכול בכינוס עולי מערב אירופה 6.11.1943)

2. "היה זמן והאמנו, שכל היהודים יהיו חקלאים, והערכנו את השיבה למולדת ולקרקע כיסוד ועיקר בתחייתנו. מאז התפתחנו, למדנו, נתנסו, גם גילנו אפשרויות נוספות בארץ. [...] העולים באים לארץ וחלום גנוז בלבם להכות שורשים, להתחיל את חייהם מחדש. עם יהודי חדש יצמח מתוכם. אנו יודעים איך ליישב ולהתיישב על קרקע. למדנו זאת עשרות בשנים".

(דברי לוי אשכול בוועידת הצירים, חברי מפלגת מפא"י ובלתי מפלגתיים, 4.5.1949 מתוך הספר ברית אדמה)

3. "מאה אלף נפש נמצאות כיום במחנות ללא עבודה, ללא תעסוקה, אוכלי לחם חסד הסוכנות היהודית. [...] והנה עומדים להתנוסס השנה עוד למעלה ממאתיים אלף נפש. [...] בחודש האחרון מרבה אני לבקר במחנות העולים וסופג את אוירת הלענה (צמח בעל טעם מר) של חייהם. הדבר מחלחל בתוכי ומכה על קודקודי, ואני מבקש מזור ומוצא. הפתרון מוכרח להימצא, הוא בתוכנו, בתוך הארץ הזאת, בתוך עמנו. [...] יש להוציא המלאכה הזאת, שהיא בידי קומץ פקידים מסורים [...] ולהטילה על היישוב כולו, על עריו, מושבותיו, מושביו וקיבוציו".

(דברי לוי אשכול בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית, 27.3.1950, מתוך הספר בחבלי התנחלות)

שבועיים אחר-כך הציע אשכול פתרון:

4. "...לשים קץ למחנות, לא להרחיב עוד את כוח קיבולם, להקים ברחבי הארץ שיכונים עולים או שכונות עולים, ואפילו לתקופת מעבר בלבד. שישתרו מן ועד באר-שבע [...] על פני כל הארץ. נוכל להפוך חלק מן האמצעים לכלכלה, שאנו נותנים לעולים לשם השקעה פרודוקטיבית".

(דברי לוי אשכול בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית, 10.4.1950, מתוך הספר בחבלי התנחלות)

5. "חזון שיבתנו אל עבודת האדמה, אל הטבע ואל מקורותיו, מלווה את תחייתנו הלאומית מראשיתה. בלי המסד החקלאי שהונח על ידי החלוצים הראשונים ובידי ממשיכיהם, בלי מופת אישי וארגון תנועתי וממלכתי, לא היינו מגיעים לאשר הגענו. בשחר תחייתנו חלמנו שחלק גדול מעמנו יחיה על עבודה האדמה במולדתו. מאז קרו כמה דברים. [...] בהכרח ובהכרה אנו מפנים פנינו אל התיעוש, ישראל נועדה לעליה גדולה מקצווי עולם ורק הרחבת הבסיס התעשייתי של משקנו יתן לנו את האפשרות לקלוט שבי מולדת. הרעיון הזה לובש צורה ממשית. החרושת מתפתחת, ובשילוב עם הבסיס החקלאי שהוקם ועם ענפי-משק אחרים נבנית המדינה. מבחינה זאת סמלי הוא תפקידה של כרמיאל: גם עיר תעשייה, מלאכה ותיירות בפני עצמה, וגם מרכז עירוני לאזור חקלאי גדול בגליל המערבי, על כפריו הקיימים ועל אלה שיקומו".

(דברי ראש הממשלה לוי אשכול בחנוכת העירייה כרמיאל, 29.10.1964, מתוך הספר ברית אדמה)

דף עזר למורה:

ההתפתחות תהליך קליטת העלייה – ממחנות עולים ליישובי קבע:

מחנות עולים – מעברות – מושבים, ישובים ועיירות פיתוח

מחנות עולים היו מחנות לקליטת העולים בימי טרום הקמת המדינה שהיו למעשה מעין מחנה מעצר. במחנות אלה התגוררו העולים שהורשו על ידי הבריטים לעלות ארצה, בהליך ההמתנה לסרטיפיקט (אישור העלייה הרשמי של המנדט הבריטי. הסרטיפיקטים היו מעטים וניתנו לאחר הליך בירוקרטי ארוך). העולים שהופנו למחנות העולים הגיעו ממחנות המעצר בקפריסין (מחנות שהוקמו על ידי הבריטים ואליהם נשלחו העולים שהגיעו ארצה באוניות מעפילים, יהודים שניסו לעלות לארץ ללא אישור רשמי – ללא סרטיפיקט). במחנות העולים רוכזו העולים החדשים והתגוררו באוהלים וצריפים. המחנות נוהלו על ידי הסוכנות היהודית אך פוקחו על ידי שלטון המנדט הבריטי. ההנהגה היהודית בארץ ישראל הגיעה להסכמה עם השלטון הבריטי כי המפגש של העולים יהיה רק עם יהודים – וכך נקבע כי גם השוטרים ששמרו על המחנות מטעם המנדט הבריטי היו יהודים.

לאחר קבלת תכנית החלוקה (תכנית רשמית שהתקבלה על ידי הבריטים לחלוקת ארץ ישראל בין היהודים לערבים והקמת שתי מדינות) התגבר זרם העולים לארץ והוקמו מחנות עולים נוספים ברחבי הארץ.

בסך הכל הוקמו כ-200 מחנות עולים.

מחנות העולים נוהלו על פי ארבעת העקרונות לפיהם נוהלו מחנות העקורים בגרמניה (מחנות שהוקמו לאחר סיום מלחמת העולם השנייה ושימשו את יוצאי מחנות הריכוז והפליטים הרבים):

1. כל צרכי העולים (בריאות חינוך ורווחה) סופקו על ידי הממסד.
2. המחנות נועדו לספק מגורים זמניים בלבד
3. העולים אינם יוצאים לעבוד
4. כל עולה מקבל קצבה (דמי כיס)

בשנת 1949, שנה לאחר הקמת המדינה התגוררו במחנות כ-90 אלף עולים בתנאי מצוקה גדולים.

עובדה – במהלך העשור הראשון לקיומה של מדינת ישראל עלו אליה כ-900 אלף יהודים מכל רחבי העולם.

עובדה – רוב היהודים שעלו לארץ בשנים הראשונות לאחר הקמתה היו עניים ורדופים.

גזבר ומנהל מחלקת ההתיישבות של הסוכנות, לוי אשכול, מבין שמחנות העולים לא מספיקים כדי לפתור את בעיית הקליטה של העולים.

הסיבות:

1. צפיפות ומצוקת דיור
2. תנאים סניטריים ובריאותיים קשים
3. אבטלה, שעמום, אלימות וחוסר מעש

בעיה נוספת איתה צריכה המדינה הצעירה להתמודד – חלקים גדולים בשטח הארץ שוממים מישובים ואדם ומדינות העולם שואלות האם צריכים היהודים את כל השטח או שאולי אפשר לשנות את הגבולות ולתת לערבים חלק מהשטחים שנמצאים בידי מדינת ישראל.

לוי אשכול ששימש אז כגזבר הסוכנות היהודית ומנהל מחלקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית נדרש למצוא פתרון חלופי מהיר לטיפול בקליטת העולים בכלל ובפרט במצוקת הדיור שלהם.

לוי אשכול פועל בכמה מישורים במקביל:

- העברת עולים רבים ככל האפשר לאכלוס והתיישבות קבע בערים ובמיוחד במבנים שהיו בבעלות ערבים עד למלחמת העצמאות ועכשיו עמדו ריקים.
- הפיכת מחנות העולים ממחנות סגורים למעברות – יישובי קליטה שמהווים נקודת מעבר בין העלייה להתיישבות הקבע. במעברות שהוקמו בקרבת יישובים וותיקים או באזורים בהם החלה הקמת יישובים חדשים, הופנו העולים לעבודה כדי שיוכלו להתחיל לפרנס את עצמם, שלא יהיו תלויים בממסד ויוכלו להפוך להיות לעצמאיים יותר.
[חידה – מדוע נקראים המחנות החדשים מעברות? מה אפשר ללמוד מהשם? מעבר – מעברה]
- הקמת מחנות עבודה שנועדו לספק לעולים עבודה ולמדינה את העובדים לבניית היישובים החדשים ופיתוח החקלאות כדי לענות על הצרכים של האוכלוסייה.
הקמת עשרות נקודות התיישבות חדשות בכל רחבי הארץ ובמיוחד באזורים שהיו ריקים מיהודים כדי לבסס את השליטה והצורך של מדינת ישראל בשטחים אלה.

המעברות הוקמו על ידי הסוכנות היהודית, בשיתוף משרד העבודה של ממשלת ישראל. הן נבנו בן-לילה מחומרי בנייה קלים, שמהם בנו מבנים ארעיים: תחילה אוהלים, לאחר מכן בדונים (מעין צריפי בד), ובשלב הבא באו במקומם פחונים וצריפונים. (הפחונים והצריפונים היו קטנים במיוחד מאחר והיו אמורים לשמש לפתרון חירום לדיור זמני בלבד). המעבר מאוהלים לבדונים לפחונים וצריפונים נבעה בעיקר בשל המחסור בחומרי גלם, משאבים כספיים והצורך למצוא פתרונות דיור מידיים לעלייה המונית בלתי מתוכננת על קרקעות שלא עברו הכשרה מתאימה. במעברות הוקמו לצד פתרונות הדיור גם צריפים למתן שירותים: גני-ילדים, בתי-תינוקות, בתי-ספר, מרפאה, צרכניה, לשכת-עבודה, בית-כנסת ועוד.

בשלב הראשון, חולקו המעברות לארבעה סוגים:

- א. מעברות עירוניות, הנמצאות בקרבתה של עיר. יושביהן הועסקו בדרך כלל בעבודות בעלות אופי עירוני;
- ב. מעברות מעורבות – שהוקמו בסביבות מושבות גדולות, ויושביהן הועסקו בעבודות בעלות אופי עירוני או חקלאי;
- ג. מעברות כפריות באזורי התיישבות, שתושביהן הועסקו בעבודות בעלות אופי חקלאי בלבד;
- ד. מעברות עצמאיות, שנועדו להוות בעתיד מרכזי יישוב עצמאיים, כמו חלסה (שלימים הפכה לעיר קרית-שמונה) בגליל העליון או תל-ירוחם, מעברה בעלת אופי עירוני בנגב.

עיירות הפיתוח: עיירות שהוקמו מתוך מטרה להפוך למרכז עירוני תרבותי המספק שירותים מסחריים, תעשייתיים ושירותי מדינה למושבים, קיבוצים ויישובים קטנים בסביבה. למעשה הכוונה היתה להקים מעין 'ערי מחוז'.

שלוש סיבות עיקריות הביאו להקמת עיירות הפיתוח:

1. מדיני: הוכחת בעלות וריבונות על הארץ כולה כולל האזורים הבלתי מיושבים.
2. ביטחוני: שמירה על הגבולות באמצעות מוקדי התיישבות.
3. כלכלי: פיזור האוכלוסייה שהייתה מרוכזת ברובה במרכז הארץ; יצירת מרכזי שירותים וסחר ותיווך בין הפרפריה והמרכז; כוח אדם לסיוע לחקלאות ולתעשייה המתפתחות.

בדיעבד, כיום אנו מבינים ויודעים יותר על המחיר ששילמו העולים ששוכנו בעיירות אלה ועל כך שהכוונה להקים ערי מחוז לא צלחה ורוב ערי הפיתוח הפכו לעיירות עניות ונחשלות. חשוב לזכור כי בזמן הקמת העיירות עמדו לנגד מקבלי החלטות עקרונות, צרכים ואולי אפילו ערכים שונים מאלה העומדים לנגדנו כיום.